

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 338.439.66:314.04(477)
JEL Classification: Q18, O34, R23

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.2.8

Шуст О.А.,
*д-р екон. наук, професор, ректор,
Білоцерківський національний аграрний університет,
Ципа Ніколет,
д-р, доцент,
факультет аграрно-харчових наук та природокористування,
Дебреценський університет, Інститут харчових наук,
Дебрецен, Угорщина,
Присяжнюк Н.М.,
канд. вет. наук, доцент,
доцент кафедри іхтіології та зоології,
Никоненко О.А.,
аспірант*,
Білоцерківський національний аграрний університет*

ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Shust O.A.,
*dr.sc.(econ.), professor, rector,
Bila Tserkva National Agrarian University,
Czipa Nikolett,
dr., assoc. prof., faculty of agrarian and
food sciences and environmental management,
University of Debrecen, Institute of Food Science, Debrecen, Hungary,
Prysiashniuk N.M.,
cand.sc.(vet.), assoc. prof.,
associate professor at the department of ichthyology and zoology,
Nykonenko O.A.,
PhD student,
Bila Tserkva National Agrarian University*

PROBLEMS OF FOOD SUPPLY OF THE POPULATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Постановка проблеми. Продовольче забезпечення країни залежить від стану розвитку головної артерії економіки – сільського господарства. За умов успішного ведення виробництва сільськогосподарської продукції вирішується значна кількість соціально-економічних проблем та знижується ступінь прояву різних ризиків.

Відомим фактом є те, що аграрний сектор – це сукупність взаємопов'язаних галузей національної економіки і функціонально пов'язаних обслуговуючих формувань, які здатні

* Науковий керівник: Шуст О.А. – д-р екон. наук, професор

задовольняти первинні потреби суспільства, тим самим забезпечуючи продовольче забезпечення та гарантуючи здоров'я нації.

Війна між Україною та росією завдала масштабних збитків українській економіці, негативно відобразилася на суспільно-політичному житті країни, що характеризується численними людськими жертвами, зруйнованими містами і селами та порушенням тісних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, що в кінцевому результаті призвело до значних матеріальних збитків. Заміновані поля, окуповані території, висока вартість виробничих ресурсів, нетипові природно-кліматичні умови, дешева сільськогосподарська продукція та обмежені можливості її експорту – фактори, що визначають подальший розвиток сільського господарства України.

У березні–квітні 2022 р. практично всі процеси економіки країни були паралізовані, зокрема не працювало 80–90 % підприємств, що могло спровокувати прояв фінансової кризи. Проте, цього не сталося і більшість суб'єктів господарювання перелаштувалися на ведення діяльності в умовах запровадження воєнного стану в країні. Аграрний сектор не є винятком, більше того, за підсумками 2022 р. саме він став одним з основних рятувальників економіки України. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу та господарства населення витримали удар економічного шоку березня–квітня 2022 р., у необхідних випадках переформатувалися та продовжили свою діяльність в складних економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне дослідження аграрного сектору в умовах війни є предметом численних публікацій, серед них можна виділити роботи таких вчених та економістів, як В. Русака, М. Негрей, Д. Башлика, Т. Висоцького, О. Грибан ін., що приділяють багато уваги такому ключовому питанню сучасності, як особливості функціонування аграрного сектору в умовах війни. Проте, швидкоплинні зміни зовнішнього середовища функціонування виробників сільськогосподарської продукції, що викликані військовою агресією росії проти України, вимагають здійснення глибокого аналізу та прийняття відповідних управлінських рішень для вирішення питання продовольчого забезпечення населення нашої держави.

Постановка завдання. Мета статті – на основі узагальнення емпіричних матеріалів та практичного досвіду суб'єктів господарювання запропонувати рекомендації щодо удосконалення системи продовольчого забезпечення населення України в повоєнний період відродження економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. За 30 років незалежності Україна стала ключовим гравцем на ринку продовольства у світі. Україна увійшла до топ-10 виробників та експортерів зернових і олійних культур, олії та шроту, а також продукції тваринництва. В 2021 році неврожай у багатьох регіонах світу, спричинений посухою, повеннями та ураганами, був компенсований рекордним урожаєм в Україні та низці інших регіонів. В 2022 році ситуація змінилась. Через війну позиції України на світовому ринку погіршились як з точки зору виробництва, так і експорту.

Агроректор України відіграє одну з ключових ролей в економіці країни. Можливості України експортувати свої товари постали перед логістичними труднощами через блокування морських портів та обмежену пропускну здатність сухопутних шляхів, що частково було компенсовано реалізацією зернового коридору. Внаслідок цього з початку 2022 р. експорт в усі регіони світу, окрім ЄС, знизився. Це пояснюється тим, що Україна перенаправила експорт товарів через порти сусідніх країн, насамперед Румунії. Також ЄС скасував усі мита й збори на українські продовольчі товари на період з 4 червня 2022 р. по 5 червня 2023 р., що допомогло підтримати українську економіку та створило підґрунтя для зростання в наступні періоди. Для запобігання продовольчої кризи на початку березня 2022 р. КМУ обмежив експорт низки харчової продукції, зокрема жита, вівса, гречки, проса та цукру, живої худоби, мороженого м'яса ВРХ, м'яса та м'ясних субпродуктів, але з червня обмеження на деякі види продукції скасували, зокрема на пшеницю та ячмінь.

Згідно з результатами опитування, проведеного Продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО), в Україні 25 % суб'єктів господарювання, які займаються сільськогосподарською діяльністю, припинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну. Водночас, понад 55 % сільських домогосподарств повідомили про зниження своїх доходів від виробництва сільськогосподарської продукції. З них 30 % відзначили різке (на чверть) та значне (на понад 50 %) зниження доходів. При цьому, більшість респондентів відповіли, що витрачають майже половину доходу на продукти харчування [1].

За оцінкою Міністерства аграрної політики України та Київської школи економіки, загальна сума втрат, завданих сільськогосподарській галузі внаслідок широкомасштабного російського вторгнення в Україну, станом на 15 вересня 2022 р. сягнула 6,6 млрд дол. США [2]. При цьому непрямі втрати у сільському господарстві України через зменшення виробництва, блокаду портів та збільшення виробничих витрат оцінюються у 34,25 млрд дол. США (зокрема у рослинництві через зниження виробництва – 11,2 млрд дол. США; у тваринництві – 348,7 млн дол. США; втрати через скорочення виробництва озимих культур оцінено у 3 млрд дол. США; багаторічних культур – у 322 млн дол. США; втрати внаслідок порушення логістики становлять 18,5 млрд дол. США) [3].

Підтвердженням стійкості господарств корпоративного сектору аграрної економіки є результати анкетування, що здійснюються органами Державної служби статистики України. Згідно проведених

анкетувань встановлено, що за липень–вересень 2022 р. у 61 % суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу обсяги виробництва сільськогосподарської продукції зросли, 26 % – не змінилися, 13 % – зменшилися (обстежено 524 сільськогосподарських підприємств).

Основними чинниками, що стримують розвиток аграрного виробництва, опитані суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу виділили наступні: недостатній попит – 18 %, погодні умови – 38 %, нестача робочої сили – 3 %, нестача матеріалів, устаткування – 4 %, фінансові обмеження – 29 %, інші фактори – 48 % (головним чином військові дії) і лише 20 % опитаних наголосили про відсутність перешкод для розвитку аграрного бізнесу.

Як свідчать результати опитувань, здійснених під егідою ФАО сільськогосподарських товаровиробників з площею землекористування до 250 га, це майже 90 % малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу – виробники продукції рослинництва повідомили про зниження доходів, причому понад 70 % з них зафіксували значне або різке зниження – понад 25 %. Мали сільськогосподарські підприємства – виробники продукції тваринництва постраждали меншою мірою, проте понад 60 % з них повідомили про зниження доходів, зокрема 46 % – про значне або різке зниження.

Загальна кількість малих сільськогосподарських підприємств скоротилась на 8 %, з яких 1 % – це виробники продукції тваринництва, а інші майже 7 % – виробники продукції рослинництва, які повністю припинили своє виробництво.

Встановлено основні першопричини, які негативно вплинули на діяльність сільськогосподарських товаровиробників України в 2022 році:

– збільшення вартості матеріально-технічних ресурсів (найбільш суттєво зросли ціни на мінеральні добрива та паливо), що підвищує собівартість та зменшує рентабельність сільськогосподарської продукції;

– перебої з електроенергією порушують виробничі процеси, адже у більшості виробництв важливою є безперебійна робота;

– зміна сівозміни через зниження рентабельності деяких сільськогосподарських культур і проблеми з реалізацією агропродукції;

– дефіцит робочої сили: міграція всередині країни та за кордон, мобілізація.

Основними перешкодами, з якими зустрічаються суб'єкти господарювання в сфері аграрного бізнесу, є:

– брак ресурсів внаслідок втрати коштів та майна через обстріли чи крадіжки окупантами, знищення посівів, несвоєчасний збір урожаю, низьких цін на продукцію або неможливості вивезти зерно;

– пошкодження й руйнування агроінфраструктури та техніки: склади, зерносховища, сільгосптехніка і обладнання;

– окупація підприємств, крадіжка і вивезення врожаю, техніки, обладнання та інших засобів виробництва;

– неможливість проведення технологічних операцій (внесення засобів захисту рослин, підживлення, збирання, зрошення) через замінування полів та близькість до зони бойових дій;

– негативні наслідки для земельного фонду внаслідок замінування, артобстрілів, руху важкої техніки.

Встановлено, що основні чинники недостатнього фінансування діяльності сільськогосподарських товаровиробників були викликані:

– здорожчанням банківського кредитування через підвищення облікової ставки НБУ;

– невідшкодуванням ПДВ: на початку повномасштабного вторгнення було зупинено систему відшкодування на 4 місяці. З червня відшкодування ПДВ відновилося, проте із затримками;

– фіксованим валютним курсом, який створює додаткові обмеження, адже засоби виробництва сільськогосподарськими підприємствами закуповуються з прив'язкою до ринкового курсу, в той час як валютна виручка, отримана експортерами, продається за міжбанківським курсом, що є близьким до офіційного курсу НБУ.

Незважаючи на певні соціально-економічні негаразди протягом досліджуваного періоду, сільськогосподарські товаровиробники в галузі рослинництва забезпечують населення України основними видами продукції рослинництва (табл. 1).

Упродовж 2018–2021 рр. спостерігається в певній мірі строкатість значень валового збору зернових та зернобобових культур, що свідчить про суттєвий вплив природно-кліматичних умов. На нашу думку, дана обставина свідчить про недостатній рівень впровадження інноваційних технологій при вирощуванні сільськогосподарських культур, особливо малими господарствами корпоративного сектору аграрної економіки.

При цьому необхідно зазначити, що протягом досліджуваного періоду основними товаровиробниками зернових та зернобобових культур є сільськогосподарські підприємства, зокрема висококонцентровані, вертикально інтегровані суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу.

Таблиця 1

Динаміка валових зборів сільськогосподарських культур в господарствах усіх категорій за 2018–2022 роки, тис. т

Показники	Роки					2022 р. у % до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Культури зернові та зернобобові	70056,5	75143,2	64933,4	86010,4	52411,4	74,8	60,9
Буряк цукровий фабричний	13967,7	10204,5	9150,2	10853,9	9735,3	69,7	89,7
Соняшник	14165,2	15254,1	13110,4	16392,4	11090,7	78,3	67,7
Картопля	22504,0	20269,2	20838,0	21356,3	20883,8	92,8	97,8
Культури овочеві	9440,2	9687,6	9652,8	9935,2	7510,5	79,6	75,6
Культури плодові та ягідні	2571,3	2118,9	2023,9	2235,1	1993,8	77,5	89,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Як свідчать дані Державної служби статистики України, спостерігається суттєве скорочення валового виробництва зернових культур та соняшнику в 2022 р. проти 2021 р., що викликано першочергово військовою агресією росії проти України. Основними чинниками є скорочення посівних площ та урожайності сільськогосподарських культур. Як свідчать дані державних органів статистики, урожайність зернових і зернобобових культур та соняшнику в 2022 р. проти 2021 р. скоротилися на 15,2 % та 12,5 % і становить відповідно 50,3 ц/га та 22,4 ц/га.

Необхідно зазначити, що у 2022 р. посівна кампанія відбувалася в складних економічних умовах. Проведені дослідження фахівцями Насіннєвої асоціації України свідчать, що вітчизняні суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу були найменш забезпечені паливом – 60,2 %, азотними добривами – 68 % та засобами захисту рослин – 70,6 %. Дещо краща ситуація була із забезпеченням насінням (76,7 %) та комплексними добривами (79,8 %) [4].

Необхідно наголосити і на негативному впливі погодних умов на величину валового збору зернових та соняшнику. Так, тривалі дощі у центральних та західних областях України негативно відобразилися на темпах збирання пізніх зернових, особливо кукурудзи та соняшнику, що призвело до зниження урожайності, а головне – якісних кондицій насіння зібраного урожаю.

Суттєве зниження валового збору цукрових буряків протягом досліджуваного періоду викликано певною мірою процесами монополізації ринку цукру вертикально інтегрованими суб'єктами підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу, а зниження виробництва плодів та овочів протягом 2018–2022 рр. – як тимчасовою окупацією південних областей України, так і відсутністю зацікавленості в нарощуванні темпів їх вирощування першочергово сільськогосподарськими підприємствами через низький рівень їх прибутковості. Господарства населення, які є основними виробниками плодів та овочів, також знижують їх виробництво, передусім через складну демографічну ситуацію в селі.

Таке значне зменшення обсягів валового збору основних видів сільськогосподарських культур зумовлено наступними факторами:

- тимчасовою окупацією частини українських територій;
- веденням бойових дій на частині територій, що унеможлиблює господарську діяльність;
- замінуванням звільнених територій;
- зниженням урожайності в порівнянні з 2021 роком;
- ускладнений та суттєво розтягнутий в часі збір врожаю через дощову погоду восени та ін.

В процесі дослідження встановлено, що навіть суттєве скорочення валового збору зернових культур та соняшнику викликали проблеми для сільськогосподарських товаровиробників зі збутом та зберіганням. Так, через зруйнування елеваторів у суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу виник дефіцит для зберігання зібраного врожаю. За оцінками експертів, протягом 2022 р. було зруйновано чи пошкоджено 77 сховищ, загальним обсягом 9,4 млн т. Також 165 елеваторів станом на 4 листопада 2022 р. знаходилися у тимчасово окупованих Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях, що становить більше 10 % від довоєнних сертифікованих потужностей зі зберігання зерна [5].

У 2022 р. частина олійноекстракційних заводів була зруйнована російськими агресорами, частина перебуває на тимчасово окупованих територіях, а решта підприємств, що залишилися на території України, закриті або працюють в обмеженому режимі. Основних втрат зазнала олійно-переробна галузь в Харківській та Запорізькій областях, де до початку військових дій перероблялося сумарно близько третини всього соняшника, який вирощений вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами.

Необхідно відзначити, що блокування морських портів суттєво скоротило збут вітчизняної сільськогосподарської продукції, зокрема експортоорієнтованої. За даними урядовців, наша держава від їх блокування втрачає до 170 млн дол. США [6].

Проблеми зі збутом спричинили скорочення закупівельних цін на зернові та соняшник, особливо в доларовому еквіваленті, при зростанні світових. Так, внутрішня ціна на пшеницю, за нашими дослідженнями, в 2022 р. становила 120–130 дол. США, в той же час світова – 220–250 дол. США.

Експерти зазначають, що сільськогосподарські товаровиробники не можуть використовувати приблизно 25 % посівних площ не тільки через замінування, а й хімічні забруднення, які можуть мігрувати з ґрунтів у рослини. Адже на стан ґрунтів впливає все: падіння снарядів, замінування територій, побудова бліндажів, хімічні, фізичні забруднення та механічні порушення структури землі [7].

Слід відзначити й суттєве скорочення площ, які були зайняті під овочевими культурами протягом 2018–2022 рр. Дана обставина викликана як певними економічними чинниками їх вирощування (низький рівень прибутковості), так і тимчасовою окупацією територій південних областей України – провідних виробників овочів України.

Результати досліджень доводять, що нині ситуація у сфері меліорації визначається як критична, що характеризується безперервним скороченням зрошуваних земель, погіршенням технічного стану систем та еколого-меліоративного стану ґрунтів. Основною причиною тут варто вказати фактичне припинення за останні роки державного фінансування капітальних витрат на будівництво і реконструкцію меліоративних об'єктів.

Негативний вплив на використання системи зрошення південних областей України здійснило зруйнування російським агресором дамби Каховської ГЕС. Каховське водосховище було джерелом зрошення для 94 % систем у Херсонській, 74 % – в Запорізькій та 30 % – в Дніпропетровській областях. Каховське водосховище було джерелом живлення для 584 тис. га земель, на які подавалася вода для зрошення.

Необхідно зазначити, що на угіддях, які постраждали внаслідок знищення Каховської ГЕС, вирощувалося два основних блоки продукції, одним із них є овочеві та баштанні культури. Другий блок – зернові та олійні культури: соя, кукурудза, соняшник, пшениця. Без джерела водопостачання неможливо здійснювати вирощування овочевих культур. Виробництво зерна, зернових та олійних культур буде здійснюватися в меншості господарств корпоративного сектору аграрної економіки за екстенсивною моделлю, що призведе до зниження їх урожайності. Так, збитки державного майна меліоративних систем та каналів внаслідок підриву Каховської ГЕС складають 150–160 млрд грн. Точні дані можна буде визначити після деокупації територій. Існує велика ймовірність, що системи будуть зруйновані або ж демонтовані окупантами.

Без відновлення джерела водопостачання говорити про зрошуване землеробство на півдні України у найближчий час неможливо.

В період підготовки до збирання врожаю сільськогосподарських культур перед сільськогосподарськими товаровиробниками виникли декілька основних проблем, зокрема:

- нестача, перебої з постачанням та подорожчання МТР: палива, насіння, засобів захисту рослин (ЗЗР) та міңдобрив;
- неможливість доставити оплачені МТР зі складів на окупованих територіях або зони бойових дій;
- зміна сівозміни через зниження рентабельності деяких культур, підвищення вартості МТР і проблеми з реалізацією агропродукції;
- неможливість проведення технологічних операцій (внесення ЗЗР, підживлення) через бойові дії або близькість до окупованих територій.

Тваринницька галузь також посідає вагоме місце в аграрному комплексі економіки України. Розвиток тваринництва залишається важливою умовою продовольчої безпеки, сталого соціально-економічного стану держави та істотним резервом експорту сільськогосподарської продукції. Військова агресія негативно відобразилася на показниках основних галузей тваринництва. Станом на 01 вересня 2022 р. прямі збитки через загибель тварин внаслідок військової агресії росії сягнули 0,3 млрд дол. США.

Через військові дії, за попередніми оцінками, втрачено 15–20% поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці. У цій ситуації господарства, які борються за своє існування, змушені переорієнтуватися, шукати альтернативні шляхи та відновлювати галузь.

Протягом 2018–2021 рр. спостерігається поступове зниження виробництва яловичини та свинини, що викликано економічними чинниками, зокрема низьким рівнем прибутковості. Подібна ситуація спостерігається і в молочному скотарстві. Необхідно відзначити, що за аналізований період основним виробником продукції молочного та м'ясного скотарства є господарства населення, що характеризуються відносно низьким рівнем інтенсифікації технологічних процесів (табл. 2).

Як свідчать дані Державної служби статистики України, упродовж 2018–2021 рр. спостерігається поступове зниження виробництва продукції яєчного та м'ясного птахівництва, що викликано насамперед економічними чинниками. При цьому необхідно відзначити, що виробництво вищезазначених продуктів тваринництва характеризується високим рівнем монополізації.

Таблиця 2

Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва в господарствах усіх категорій за 2018–2022 роки

Показники	Роки					2022 р. в % до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
М'ясо (у забійній масі), тис. т	2354,9	2492,4	2477,5	2438,3	2168,6	92,1	88,9
яловичина та телятина	358,9	369,5	345,4	310,5	242,4	67,5	78,1
свинина	702,6	708,3	697,2	724,0	640,7	91,2	88,5
м'ясо птиці	1258,9	1381,4	1404,7	1373,5	1266,5	100,6	92,2
Молоко, тис. т	10064,0	9663,2	9263,6	8713,9	7659,9	76,1	87,9
Яйця, млн шт.	16132,0	16677,5	16167,2	14071,3	11557,7	71,6	82,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Військова агресія росії проти України призвела до зниження виробництва продукції тваринництва в 2022 році проти 2021 року як за рахунок зниження поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці, так і продуктивності, що викликано порушенням технологічного процесу.

Внаслідок обстрілів та тимчасової окупації були зруйновані виробничі приміщення, загинули сільськогосподарські тварини та птиця. Так, було зруйновано найбільшу в Європі птахофабрику «Чорнобаївська». Збитки від її знищення становлять 330 млн дол. США. До цієї суми також входить недоотриманий дохід. На птахофабриці від спраги та голоду загинули 4,4 млн птахів [8].

Беззаперечним фактом є те, що більшість сільськогосподарських підприємств успішно здійснили релокації поголів'я худоби в центральні та західні області України, що дещо нівелювало удар від військової агресії і спричинило незначне зниження кількості сільськогосподарських тварин. Проте, в господарствах населення військова агресія спричинила суттєве скорочення чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин. Основним чинником, який негативно вплинув на подібний стан справ, є складна демографічна ситуація на селі, що характеризується першочергово скороченням чисельності чоловіків у працездатному віці, які виконували найбільш трудомісткі виробничі процеси в тваринництві особистих селянських господарств. Крім того, зростання площ замінованих територій значно скоротило кормову базу для скотарства особистих селянських господарств.

Необхідно відзначити також суттєве скорочення поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів та свиней в господарствах населення у 2022 р. проти 2010 р. (більше ніж в 2 рази). На нашу думку, подібна ситуація є синергетичним ефектом від прояву негативних економічних та демографічних чинників, які впливають на діяльність особистих селянських господарств.

Відчутно постраждала тваринницька галузь. За інформацією Мінагрополітики, через військові дії втрачено 15–20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці.

Отже, в період військових дій основними викликами, з якими зіштовхнулися сільськогосподарські підприємства та господарства населення – виробники продукції тваринництва, є наступні:

- порушена логістика і втрата сировинно-збутових ланцюжків;
- нестача обігових коштів;
- брак виробничих ресурсів: кормів, ветпрепаратів, племматеріалу тощо;
- дефіцит і здорожчання палива;
- втрати виробничих ресурсів (тварини, приміщення, сільськогосподарська техніка тощо);
- нестача кадрів через вимушену міграцію, мобілізацію;
- втрата фінансово-управлінської документації;
- в постраждалих та окупованих регіонах: ризики втратити врожай грубих кормів, зернових;
- в окупованих регіонах: крадіжки техніки та зерна загарбниками, ризик вимушеної ліквідації (частини) стада, тиск і пряма фізична загроза від окупаційної влади, відсутність електроенергії та зв'язку тощо.

Результати опитувань господарств корпоративного сектору аграрної економіки – виробників продукції тваринництва свідчать, що за липень–вересень 2022 р. в 50 % сільськогосподарських підприємствах спостерігається зростання обсягів виробництва, 33 % – не змінилося, 17 % – зменшилося (опитано 161 підприємств).

Внаслідок російської агресії загинуло майже 400 тис. бджолосімей, 95 тис. кіз та овець, 212 тис. великої рогатої худоби, 507 тис. свиней та майже 11,7 млн птахів. Вартість втрачених сільськогосподарськими виробниками ресурсів тваринництва та бджільництва становить приблизно 362 млн дол. США.

Зростання вартості енергоносіїв призвело до суттєвого подорожчання процесу виробництва. Зокрема, через ріст цін на паливо українські сільгоспвиробники втратили 485 млн дол. США, а внаслідок зростання витрат на добрива вони недоотримали 377 млн дол. США прибутку.

Висновки з проведеного дослідження. Незважаючи на кризові явища в аграрному секторі України, сільськогосподарські товаровиробники продемонстрували високу стійкість та адаптивність до проявів ризиків, які спричинені військовою агресією.

Перспективи переходу до сталого розвитку виробництва аграрної продукції передусім визначатимуть можливості використання переваг його диверсифікації як в частині товарної структури, так і збільшення тієї її частки, яка має попит не лише на світовому, а й на внутрішньому аграрному ринку. Вважаємо, що стратегічний пріоритет має бути наданий розвитку передусім тих галузей, де формується не лише висока додана вартість, а й глибока переробка, що вкрай важливо для економіки регіонів.

Встановлено, що ефективна та стала діяльність сільськогосподарських агроформувань, які працюють на засадах ринкових відносин і приватної власності, повинна врахувати нові вимоги до товаровиробника і його стратегії конкурентоспроможного розвитку в сучасних економічних умовах господарювання. Без застосування сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур, високоякісного насіння і нових сортів рослин та порід тварин витримати конкуренцію доволі складно, тому тільки комплексне впровадження на практиці наукових розробок дозволить досягти високих показників урожайності, що є основою інтенсифікації і рентабельного ведення сільськогосподарського виробництва. Реалізувати довгострокову конкурентну перевагу вітчизняного аграрного сектору України можливо шляхом сталого нарощування середньої врожайності і продуктивності тварин на основі впровадження інноваційних технологій та комплексного науково-методичного забезпечення розвитку агробізнесу.

Література

1. FAO. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. Italy. URL: <https://openknowledge.fao.org/items/7d8bfe35-2335-4439-bbab-61def98b61c1> (дата звернення: 10.03.2024).
2. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень / Роман Нейтер, Марія Богонос, Олег Нів'євський, Олександра Макаренко, Валентин Литвинов. Київська школа економіки. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).
3. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Київська школа економіки. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).
4. Перед посівною аграрії найменше забезпечені палимим і азотними добривами. Інфографіка. Насіннева асоціація України. URL: <https://ukrseeds.org.ua/pered-posivnoyu-agrariyi-naumenshe-zabezpecheni-palnym-i-azotnymu-dobryvam-Infografika> (дата звернення: 10.03.2024).
5. Підсумки 2022: руйнування і будівництво елеваторів. *Elevatorist.com*. 2023. URL: <https://elevatorist.com/spetsproekt/185-pidsumki-2022-ruynuvannya-i-budivnitstvo-elevatoriv> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Україна щодня втрачає 170 мільйонів доларів через заблоковані росією порти – Шмигаль. *Zn.ua*. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/economics/ukrajina-shchodnja-vtrachaje-170-miljoniv-dolariv-cherez-zablokovani-rosijeju-porti-shmihal.html> (дата звернення: 10.03.2024).
7. В Україні через війну приблизно на чверть зменшилися посівні площі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3660710-v-ukraini-cerez-vijnu-priblizno-na-cvert-zmensilis-posivni-plosi.html> (дата звернення: 10.03.2024).
8. Тарасовський Ю. Росіяни знищили птахофабрику Бахматюка в Чорнобаївці. Агрохолдинг «Авангард» оцінив втрати в \$330 млн. URL: <https://forbes.ua/news/rosiyani-znishchili-ptakhofabriku-bakhmatyuka-v-chornobaivtsi-agrokholding-avangard-otsiniv-vtrati-v-330-mln-15122022-10523> (дата звернення: 10.03.2024).

References

1. FAO (2022), Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, Rome, Italy, available at: <https://openknowledge.fao.org/items/7d8bfe35-2335-4439-bbab-61def98b61c1> (access date March 10, 2024).
2. Neiter, Roman, Bohonos, Mariia, Nivievskiy, Oleh, Makarenko, Oleksandra and Lytvynov, Valentyn (2022), "Review of war damage in the agriculture of Ukraine. Indirect assessment of damages", *Kyivska shkola ekonomiky*, Kyiv, Ukraine, Iss. 2, available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf> (access date March 10, 2024).

3. Kyiv School of Economics (2022), "Review of indirect losses from the war in the agriculture of Ukraine", Kyiv, Ukraine, Iss. 2, available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (access date March 10, 2024).

4. Seed Association of Ukraine (2022), "Before sowing, agrarians are least provided with fuel and nitrogen fertilizers. Infographics", available at: <https://ukrseeds.org.ua/pered-posivnoyu-agrariyi-na-yemenshe-zabezpecheni-palnym-i-azotnymy-dobryvamy-infografika> (access date March 10, 2024).

5. Elevatorist.com (2023), "Results 2022: destruction and construction of elevators", available at: <https://elevatorist.com/spetsproekt/185-pidsumki-2022-ruynuvannya-i-budivnitstvo-elevatoriv> (access date March 10, 2024).

6. Zn.ua (2022), "Ukraine loses 170 million dollars every day due to ports blocked by russia – Shmyhal", available at: <https://zn.ua/ukr/economics/ukrajina-shchodnja-vtrachaje-170-miljoniv-dolariv-cherез-zablokovani-rosijeju-porti-shmihal.html> (access date March 10, 2024).

7. "In Ukraine, due to the war, the sown areas decreased by approximately a quarter", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3660710-v-ukraini-cerez-vijnu-priblizno-na-cvert-zmensilis-posivni-plosi.html> (access date March 10, 2024).

8. Tarasovskyi, Yu. (2022), "The Russians destroyed the Bakhmatyuk poultry farm in Chornobayivka. Agroholding "Avangard" estimated losses at \$330 million", available at: <https://forbes.ua/news/rosiyani-znishchili-ptakhofabriku-bakhmatyuka-v-chornobaivtsi-agrokholding-avangard-otsiniv-vtrati-v-330-mln-15122022-10523> (access date March 10, 2024).

Шуст О.А., Ципа Ніколет, Присяжнюк Н.М., Никоненко О.А.

ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мета. На основі узагальнення емпіричних матеріалів та практичного досвіду суб'єктів господарювання запропонувати рекомендації щодо формування системи забезпечення населення України продовольчими продуктами вітчизняного виробника в повоєнний період відродження економіки.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження використано наступні наукові методи: наукової абстракції, дедукції та індукції – для формулювання наукової гіпотези роботи, законів та принципів; формальної логіки – при визначенні особливостей здійснення виробничого-господарської діяльності господарств усіх категорій в умовах запровадження воєнного стану; абстрактно-логічний – для здійснення теоретичних узагальнень, формулювання висновків; монографічного аналізу – для детального дослідження чинників, які відображають особливості виробництва сільськогосподарської продукції в умовах військової агресії росії проти України.

Результати дослідження. Здійснено оцінювання виробництва сільськогосподарської продукції в контексті забезпечення населення продуктами харчування в умовах військової агресії росії проти України. Визначено основні чинники, які впливали на виробництво основної продукції рослинництва та тваринництва в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення. Встановлено, що ефективна та стала діяльність сільськогосподарських агроформувань, які працюють на засадах ринкових відносин і приватної власності, повинна врахувати нові вимоги до товаровиробника і його стратегії конкурентоспроможного розвитку в сучасних економічних умовах господарювання.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано пропозиції щодо вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення продуктами харчування вітчизняного виробництва, що передбачає впровадження інноваційних технологій, що повинно забезпечити прийнятні обсяги і якість сільськогосподарської продукції. Перспективи переходу до сталого розвитку виробництва аграрної продукції передусім визначатимуть можливість використання переваг його диверсифікації як в частині товарної структури, так і збільшення тієї її частки, яка має попит не лише на світовому, а й на внутрішньому аграрному ринку.

Практична значущість результатів дослідження. Запропоновані рекомендації можуть бути використані при розробці програм розвитку сільських територій в частині розвитку сільськогосподарського виробництва та продовольчого забезпечення регіонів.

Ключові слова: продовольче забезпечення, сільськогосподарське виробництво, господарства населення, сільськогосподарські підприємства, релокація, диверсифікація.

Shust O.A., Czipa Nikolett, Prysiazhniuk N.M., Nykonenko O.A.

PROBLEMS OF FOOD SUPPLY OF THE POPULATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Purpose. The aim of the article is to propose recommendations on the formation of a system of providing the population of Ukraine with food products of domestic producers in the post-war period of economic revival, based on the generalization of empirical materials and practical experience of business entities.

Methodology of research. The following scientific methods were used in the research process to achieve the set goal: scientific abstraction, deduction and induction – to formulate a scientific hypothesis of the work, laws and principles; formal logic – when determining the specifics of the implementation of production and economic activity of farms of all categories in the conditions of the introduction of martial law; abstract and logical – for making theoretical generalizations, formulating conclusions; monographic analysis – for a detailed study of the factors that reflect the peculiarities of the production of agricultural products in the conditions of military aggression of Russia against Ukraine.

Findings. An evaluation of the production of agricultural products in the context of providing the population with food products in the conditions of Russia's military aggression against Ukraine was carried out.

The main factors that influenced the production of the main products of plant and animal husbandry at the agricultural enterprises and households were determined.

It has been established that the effective and permanent activity of agricultural agro-formations, which work on the basis of market relations and private ownership, must take into account new requirements for the producer and his strategy of competitive development in modern economic conditions of management.

Originality. Proposals for solving the problem of food supply of the population with domestically produced food products, which involve the introduction of innovative technologies, which should ensure acceptable volumes and quality of agricultural products, are substantiated. The prospects for the transition to sustainable development of agricultural production will primarily determine the possibilities of using the advantages of its diversification both in terms of the product structure and increasing its share that is in demand not only on the global, but also on the domestic agricultural market.

Practical value. The proposed recommendations can be used in the development of programs for the development of rural areas in terms of the development of agricultural production and food supply of regions.

Key words: food supply, agricultural production, households, agricultural enterprises, relocation, diversification.